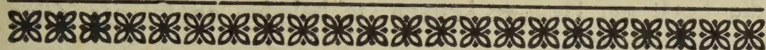
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 2. Juni 1930.

IETS OVER DE VERHOUDING VAN BIZONDERE OPENBARING EN HEILIGE SCHRIFT

door

Dr. G. CH. AALDERS.

In een vroegere aflevering van ons Tijdschrift heeft Dr Greijdanus een artikeltje geplaatst onder den „abfertigenden" titel *Eene niet-geslaagde proeve van belijdenis.* Dat artikeltje geeft mij aanleiding eveneens naar de pen te grijpen, niet om een apologie te schrijven voor de ook mee door mij aangeboden proeve, maar om althans ten aanzien van een enkel punt te trachten in het licht te stellen, dat het persoonlijk inzicht van Dr. Greijdanus nog niet de absolute veroordeeling rechtvaardigt, die hij in den door hem gekozen titel tot uitdrukking brengt.

Ik wil het hebben over de verhouding van bizondere openbaring en Heilige Schrift. Dat ik juist dit punt voor nadere bespreking uitkoos en mij hiertoe wensch te bepalen, vindt zijn oorzaak in de omstandigheid dat het door Dr. Greijdanus te berde gebrachte hier op het allernauwst het terrein van mijne bizondere studie raakt.

In de proeve van belijdenis wordt aangaande de verhouding van bizondere openbaring en H. Schrift het volgende gezegd: „Wij gelooven, dat de bijzondere openbaring Gods te rijk is dan dat zij geheel in schrift kon worden gebracht, gelijk ook het heilig Evangelie getuigt: „ „en er zijn nog vele andere dingen, die Jezus gedaan heeft, welke, zoo zij elk bijzonder geschreven werden, ik acht, dat ook de wereld zelf de geschreven boeken niet zou bevatten" " (Joh. 21 : 25).

Daaruit echter heeft de Heere in de Heilige Schrift laten opteekenen al wat Zijn kerk tot aan het einde der dagen noodig heeft om Hem te kennen, te belijden en tot eer Zijns naams te leven".

Dr. Greijdanus heeft hiertegen het bezwaar, dat daarmede eene voorstelling wordt gegeven, die niet voor de geheele Heilige Schrift opgaat, al stemt hij toe dat ze voor een groot deel wel juist is. En hij noemt verschillende gedeelten der Schrift waarbij naar zijne meening „openbaring en opschrijving samenvallen" of waarvan men althans niet zou kunnen zeggen „dat het opgeteekende slechts een deel van het desbetreffend geopenbaarde bevat".

Met het „samenvallen" van „openbaring" en „opschrijving" bedoelt Dr. Greijdanus niet, dat ze gelijktijdig zijn, want hiertegen zouden o.a. enkele der door hem genoemde voorbeelden uitdrukkelijk getuigenis afleggen : van de liederen Ex. 15, Deut. 32 en 1 Sam. 2 wordt expressis verbis gezegd, dat ze „gezongen" of „uitgesproken" werden (cf. Ex. 15 : 1, Deut. 31 : 30 ; 1 Sam. 2 : 1), en dat dit „zingen" of „uitspreken" chronologisch met het opschrijven niet kan zijn saamgevallen behoeft geen nader betoog. Ook van de profetische „rol" waarvan in Jer. 36 : 2 en 32 sprake is, blijkt uit den tekst zelf dat ze betrekking had op de prediking, welke Jeremia vanaf zijne roeping in het 13e jaar van Josia tot op het tijdstip der „opschrijving", d. i. het 4e jaar van Jojakim, had uitgesproken.

Met het „samenvallen" moet Dr. Greijdanus dus uitsluitend bedoelen de identiteit van inhoud. Volgens zijn meening zijn het grootste deel der Psalmen, en andere liederen die wij in het Oude Testament vinden ; eveneens de boeken Spreuken, Prediker en Hooglied, alsmede het grootste deel van Job ; wellicht ook de profetische stukken waarop Jer. 36 : 2 en 32 betrekking hebben — ik bepaal mij vooreerst tot de Oud-Testamentische voorbeelden — letterlijk en woordelijk gelijk aan de desbetreffende openbaring.

Ik ben van oordeel dat Dr. Greijdanus hier meer beweert

dan kan bewezen worden. Zelfs meen ik in de door hem gebezigde woorden eene aanduiding te vinden, dat hij dit zelf heeft gevoeld. Ik heb daarbij niet op het oog het „wellicht," door hem in betrekking tot zijn uitspraak aangaande „sommige deelen der Profeten" gebruikt. Maar het heeft wel mijne bizondere aandacht getrokken, dat hij zijne stelling slechts toepasselijk wil maken op „het grootste deel" van de Psalmen. Waarom zegt hij niet van *alle* Psalmen dat „openbaring en opschrijving" zijn „samengevallen" ? Ik stem toe dat het met den aard van een *lied* — het zij dan bede, klacht of lofzang — het meest overeenkomt, dat wij de geschreven vastlegging woordelijk en letterlijk identiek denken met de mondelinge uiting. Maar waarom maakt Dr. Greijdanus het voorbehoud, dat ligt in zijn spreken van „het grootste deel der Psalmen" ? Waarschijnlijk omdat hij gevoelt, dat men natuurlijk nooit kan *bewijzen,* dat bij iederen afzonderlijken Psalm die identiteit moet worden aangenomen. Hij rekent blijkbaar zelf met de mogelijkheid dat er enkele Psalmen zijn, waarbij de eerste mondelinge productie eenigszins anders, misschien wel wat omvangrijker, was dan de latere schriftelijke vastlegging. Maar indien met deze mogelijkheid metterdaad moet worden gerekend, is het dan niet te veel gezegd, dat het grootste deel der Psalmen als bewijs voor het „samenvallen van openbaring en opschrijving" kan gelden ? Hier ontbreekt zeker het stringente bewijs — alleen de waarschijnlijkheid kan ten gunste van een meer of minder worden in het veld gebracht.

En wat aldus geldt van de Psalmen, kan eveneens gezegd worden ten aanzien van de overige dichterlijke en chokmatische bestanddeelen der H. Schrift, waarop Dr. Greijdanus zich beroept. De uitzondering, die hij maakt bij het boek Job, zal in zijn gedachtengang wel alleen betrekking hebben op den historischen proloog en epiloog. Maar wie kan *bewijzen,* dat aan den dichterlijken inhoud van dit boek niet eveneens een ruimere en rijkere openbaring ten grondslag ligt ? Wie kan *bewijzen,* dat alle Spreuken precies in dezelfde bewoordingen zijn geopenbaard, waarin wij ze thans in de H. Schrift

bezitten ? Men lette wèl : ik *beweer* niet, dat aan de Oud-Testamentische lyriek en chokmah eene ruimere openbaring ten grondslag ligt, maar ik beweer alleen dat men het tegendeel niet op deugdelijke gronden kan beweren.

En wat nu eindelijk aangaat het argument door Dr. Greijdanus aan Jer. 36 : 2 en 32 ontleend, hier hebben wij veeleer met een bewijs voor het tegendeel te doen. Zooals ik reeds opmerkte, gaat het hier over de teboekstelling van Jeremia's prediking vanaf zijne roeping tot het toenmalige tijdstip. Deze prediking liep over eene periode van niet minder dan 23 jaar. Volgens de opvatting van Dr. Greijdanus zouden we moeten aannemen dat de profeet op de bekende boekrol *heel* zijn prediking van dien tijd (n.b. in vs 2 *al* de woorden) letterlijk in extenso, precies zooals hij die had uitgesproken, heeft op Schrift gebracht. Dit is in hooge mate onwaarschijnlijk. Het is niet denkbaar, dat de profeet Jeremia in die lange periode, in een zoo heftig bewogen tijd, terwijl God zelf zegt dat zijne missie er eene is geweest van bizondere werkzaamheid (vgl. Jer. 25 : 3), niet meer woorden zou hebben gebruikt dan wij nu vinden in de stukken van het boek Jeremia, die van vóór het vierde jaar van Jojakim te dagteekenen zijn. Al deze stukken tezamen omvatten niet meer dan ongeveer 40 bladz. ; — onze Dienaren des Woords brengen het met hun preeken alleen op Zondag in een half jaar tijds al tot heel wat grooter omvang ! En daarom één van tweeën : òf wij bezitten de bewuste boekrol niet meer, en dan kan Dr. Greijdanus zich er niet op beroepen, maar hebben we daarin juist een voorbeeld van eene veel ruimere openbaring dan in de H. Schrift tot ons gekomen is, òf, indien die boekrol in ons boek Jeremia terug te vinden is, moet die rol slechts een uittreksel of samenvatting van Jeremia's prediking hebben bevat, en dan hebben we hier evenzeer een voorbeeld dat de „opschrijving" heel wat begrensder in omvang is dan de „openbaring".

Wij zien dus dat het heel moeilijk is om van bepaalde ge-

deelten der H. Schrift met genoegzamen grond te zeggen dat „openbaring en opschrijving samenvallen".

Er is echter meer. De door Dr. Greijdanus aangeroerde kwestie heeft twee kanten. De éène zijde, die wij reeds bespraken, is deze : of bij bepaalde gedeelten der H. Schrift de opteekening woordelijk en letterlijk identiek moet geacht worden met de desbetreffende openbaring. Maar daar is nog een andere zijde : of er namelijk behalve de stukken die wij in de H. Schrift bezitten nog andere soortgelijke openbaringen, in woord of feit, misschien zelfs ook wel in geschrifte, zijn geweest, die voor ons zijn verloren gegaan, omdat zij door God slechts bestemd waren voor een bepaalden kring in een bepaalden tijd, en niet waren bedoeld voor de H. Schrift als het Woord des Heeren tot de geloovigen van alle volken en alle tijden. Om het concreet te stellen : behalve de kwestie, of iedere individueele psalm of spreuk of profetie, die wij geschreven hebben in de H. Schrift, letterlijk en woordelijk identiek was met het lied, met de spreuk, met de prediking, zooals die door Gods Geest den gewijden zanger, den chokmaticus, den profeet werden geïnspireerd en door hun mond werden gezongen of gesproken, is er nog deze andere vraag, of er ook geïnspireerde liederen zijn gedicht, spreuken uitgesproken, profetieën verkondigd, welke in de H. Schrift in het geheel geen plaats hebben verkregen.

Het is mij niet volkomen duidelijk, welk standpunt door Dr. Greijdanus in deze wordt ingenomen. Ten aanzien van de profeten zal hij wel met mij overtuigd zijn, dat deze mannen als openbaringsinstrumenten Gods heel wat meer hebben gesproken dan in onzen Bijbel tot ons gekomen is.

Ook Dr. A. Kuyper Sr. heeft daarop met nadruk gewezen in zijn Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid[2], II, 499, waar hij den profeet Jesaja als voorbeeld neemt en zegt : „Denk u, wat een enkel man als Jesaja gedurende alle de jaren van zijn profetischen dienst moet gesproken hebben, en vergelijk daarmee slechts zijn kleine boeksken, in onze Hebreeuwsche uitgaven weinig meer dan vier vel, om u aan-

stonds te overtuigen, dat Jesaja tien- en twintigmaal meer sprak".

Met name van al de kleine profeten moet wel zonder uitzondering worden aangenomen dat zij veel meer gepredikt hebben dan in hun boeken is opgenomen. Dit staat dan ook wel vast, dat de Goddelijke openbaring aan en door de profeten een zeer veel ruimer omvang heeft gehad dan wat daarvan in de H. Schrift ons is bewaard.

Wat wij nu van de profeten met zekerheid kunnen vaststellen, zou dat voor de dichters des Ouden Verbonds niet hebben gegolden ? Ik weet het, wij kunnen dat niet bewijzen ; maar met allen nadruk wijs ik er op, dat wij ook het tegendeel niet kunnen bewijzen. Wanneer Dr. Greijdanus althans zou willen beweren, dat de door Gods Geest geïnspireerde lyrici en chokmatici in geïnspireerden toestand geen enkel ander lied hebben gedicht, geen enkele andere spreuk hebben gesproken, dan die wij in het Oude Testament aantreffen, zou ik daarvoor gaarne zijne bewijzen vernemen.

Ik meen zelfs wel een enkel argument voor het omgekeerde te kunnen bijbrengen. In 1 Kon. 5 : 12 (Statenvertaling 4 : 32) wordt gezegd dat Salomo niet minder dan 3000 spreuken sprak. En indien één ding vaststaat is het dit, dat *niet al* deze spreuken in ons boek der Spreuken zijn opgenomen : het geheele boek telt slechts ruim 900 verzen, wat nog niet eens zeggen wil even zoovele spreuken. Zouden wij nu moeten aannemen dat Salomo alleen bij die spreuken door Gods Geest geïnspireerd was welke in het boek der Spreuken zijn opgenomen, en dat dus die alleen het karakter van Goddelijke openbaring droegen ? Het is mogelijk dat Dr. Greijdanus deze meening is toegedaan, maar het zal hem niet mogelijk zijn de juistheid van die meening te bewijzen ; en ik geloof, dat wij, gezien den stand van zaken bij de profetie, veeleer alle reden hebben om aan te nemen, dat Salomo bij zijne geheele chokmatische werkzaamheid geïnspireerd is geweest. We hebben hier dan een gegeven dat ons goeden grond biedt voor de veronderstelling dat ook de chokmah als werking der bizondere

openbaring heel wat ruimer en rijker is geweest dan de opteekening daarvan in de H. Schrift.

Zoo kunnen wij dus vaststellen dat niet alleen voor de historische en profetische boeken des O. T., maar ook voor de dichterlijke en chokmatische litteratuur met genoegzaam recht kan worden gesproken, zooals dit in de proeve van belijdenis geschiedt: „wij gelooven dat de bijzondere openbaring Gods te rijk is dan dat zij geheel in schrift kon worden gebracht".

Maar geldt dit dan misschien uitsluitend voor het Oude Testament en niet voor het Nieuwe?

Hoewel ik mij slechts zeer schoorvoetend op dit terrein waag, wil ik toch ook deze oprijzende vraag niet onbesproken laten. En dan mag ik aanstonds opmerken, dat althans het historische gedeelte van het Nieuwe Testament zich in deze van het Oude niet onderscheidt. Het is juist in betrekking tot dat historische gedeelte dat wij het duidelijke getuigenis der Schrift bezitten, waarop zich de proeve van belijdenis grondt: Joh. 21 : 25 „en er zijn nog vele andere dingen, die Jezus gedaan heeft, welke, zoo zij elk bijzonder geschreven werden, ik acht, dat ook de wereld zelf de geschreven boeken niet zou bevatten". Dit wordt natuurlijk dan ook door Dr. Greijdanus niet ontkend. Maar hij meent nadrukkelijk het tegendeel te mogen verklaren van het andere hoofddeel van het Nieuwe Testament, de brieven. Van al die brieven, vanaf Romeinen tot Judas, verzekert Dr. Greijdanus, dat daarvan niet geldt, dat het opgeteekende slechts een deel van het geopenbaarde bevat. Kan dit werkelijk op goeden grond worden staande gehouden? Is het zeker, dat de apostelen in geïnspireerden toestand geen andere brieven hebben geschreven, dan die welke wij in onzen Bijbel hebben? Is het zeker, dat de verloren brief van Paulus aan de Corinthiërs niet geïnspireerd was? Dat kan niet worden afgeleid uit de niet-opname in den Bijbel, want zulk eene gevolgtrekking zou alleen gerechtvaardigd zijn, indien de bizondere openbaring met de H. Schrift moest worden geidentificeerd, wat juist door de Schrift zelf weersproken wordt. Is het verder zeker, dat de apostelen niets meer en

niets anders als openbaringsinstrumenten Gods hebben gesproken, dan in de Handelingen en in de brieven opgeteekend is ? In dezelfde passage uit de Encyclopaedie van Dr. A. Kuyper Sr., die ik reeds eerder heb aangehaald, lezen we van de apostolische prediking het volgende : „Hoe bijna niets is ons bekend van de prediking der meeste apostelen, zelfs van Petrus en Paulus, die toch jarenlang keer op keer, hun apostolisch getuigenis uitbrachten. Wat zijn dertien brieven voor een man als Paulus, in zulk een carrière, met zoo wijd vertakte relatiën ?" Wil Dr. Greijdanus heel die apostolische prediking, die niet in de H. Schrift opgenomen is, van de bizondere openbaring uitsluiten ? Zijn dus de apostelen, van wie wij niets op schrift in het Nieuwe Testament bezitten, in het geheel geen instrumenten der bizondere openbaring geweest ?

En wat nu eindelijk nog de openbaring aan Johannes betreft, al zou hier zonder eenig voorbehoud aan Dr. Greijdanus moeten worden toegestemd, dat „openbaring en opschrijving samenvallen" (hoewel naar analogie van de openbaring aan de profeten ook hier nog wel reden voor het plaatsen van een vraagteeken zou overblijven), dan zou dit aan het geheele resultaat weinig toe of afdoen. Het is natuurlijk ten slotte niet de vraag of de stelling, dat de openbaring rijker is dan de opteekening, voor elk afzonderlijk Bijbelboek en voor ieder onderdeel van een boek opgaat, maar of er in het algemeen goede grond is om de verhouding van bizondere openbaring en H. Schrift aldus te bepalen, dat de eerste ruimer is dan de laatste, en de laatste dus slechts een deel van de eerste omvat.

Wat deze algemeene stelling betreft, is Dr. Greijdanus het intusschen met mij eens. Hij zegt dit zelf door toe te stemmen, dat de formuleering, in de proeve van belijdenis gegeven, voor een groot deel van de H. Schrift juist is. Alleen tracht hij aan te toonen dat een aanmerkelijk deel van de H. Schrift buiten de toepassing van deze formuleering valt. Daartegenover meen ik te hebben aangewezen, dat dit voor de door hem genoemde gedeelten voor het meerendeel onjuist, of althans niet te bewijzen is. Maar al zou Dr. Greijdanus eens

meer het gelijk aan zijne zijde hebben dan ik kan toegeven, zou daarmede zijne kritiek op de formuleering in de proeve van belijdenis gerechtvaardigd zijn? Ik meen van niet. De voorgestelde confessioneele uitspraak beperkt zich tot het *feit*, dat de bizondere openbaring ruimer, rijker is dan de H. Schrift. Over de *mate* waarin dit het geval is, laat zij zich niet uit. Men kan daarom, gelijk Dr. Greijdanus en ik, zeer wel van meening omtrent die mate verschillen, en toch over en weer van harte instemmen met de uitspraak die wordt voorgesteld. Indien men het over het *feit* maar eens is, kan men op dit punt de proeve zonder bezwaar aanvaarden. En daarover is men het immers in onzen kring volkomen eens ? Er heeft ongetwijfeld bij vroegere Protestantsche theologen wel eens de neiging bestaan om openbaring en H. Schrift te identificeeren (vgl. Bavinck, Gereformeerde Dogmatiek[2], I, 290, 400 v.), maar het is juist een van de „Errungenschaften" onzer Gereformeerde Theologie dat zij deze neiging heeft overwonnen, en daarom is het wenschelijk dat dit ook in de Gereformeerde belijdenis wordt vastgelegd.

Doch Dr Greijdanus zal dit vermoedelijk niet toegeven. Immers, indien ik hem wel versta, heeft hij nog een ander bezwaar. Het gaat niet alleen over de *mate*, waarin de bijzondere openbaring ruimer is dan de H. Schrift, maar ook — en misschien vooral ? — over de *qualificatie* der verhouding van beide. Hij leest in de aangeboden proeve dat de bijzondere openbaring geheel op zichzelf en los van de H. Schrift werd gegeven, terwijl eerst daarna uit die bijzondere openbaring een gedeelte in de H. Schrift was opgeteekend. En deze voorstelling bestrijdt hij, wijl „de Heilige Schrift veel meer is dan schriftelijke opteekening van een deel der bijzondere openbaring, en ook openbaring brengt, die tevoren nog niet geschonken was, noch door woordelijke prediking, noch door feitelijke historie." Hier zou het dan toch eigenlijk om de chronologische orde gaan, die Dr Greijdanus met zijn „samenvallen" niet op het oog kan hebben, gezien verschillende door hem genoemde voorbeelden. Dat laten we echter rusten, om

de vraag onder de oogen te zien, of de voorstelling die Dr Greijdanus in de proeve vindt, daar inderdaad gegeven wordt. Daarbij zal ik mij niet beroepen op de *bedoeling*, want, gelijk in de bespreking van de proeve meermalen is opgemerkt, o.m. ook door Dr Greijdanus bij zijn kritiek op Art. 6, het gaat niet over de *bedoeling*, maar over *wat er staat* en *er in opgesloten ligt*. Maar wat er staat en er in opgesloten ligt, is natuurlijk nog niet hetzelfde als wat een ander er in leest of er uithalen wil. Wat er staat en er in opgesloten ligt, moet naar de woorden zelf in hun redelijk verband beoordeeld worden. En dan vestig ik er de aandacht op dat in de proeve niet anders gezegd wordt, dan dat „de bijzondere openbaring Gods te rijk is dan dat zij geheel in schrift kan worden gebracht." Hierin liggen twee dingen opgesloten: eensdeels dat er schriftelijk gefixeerde openbaring is; anderdeels dat deze geschreven openbaring niet de geheele openbaring is, maar dat de bizondere openbaring Gods veel rijker en ruimer is dan wat in schrift werd vastgelegd. Meer wordt er niet gezegd, en meer ligt er niet in opgesloten. Wat men er meer in leest, wordt er in gelegd. Omtrent verschillende mogelijkheden ter zake van de verhouding van openbaring en H. Schrift, b.v. of die bizondere openbaring in feit en woord steeds aan de opteekening voorafging, dan wel in sommige gevallen ook aanstonds in geschreven vorm gegeven werd, laat zich de proeve niet uit. Doch misschien ziet Dr Greijdanus de door hem gegeven voorstelling vooral in het woordje „daar*uit*." Dan wordt echter op het voorzetsel *uit* een ongemotiveerde nadruk gelegd. Trouwens, als dit het eenige bezwaar was, zou het al heel gemakkelijk te ondervangen zijn; men behoefde in plaats van „daar*uit*" slechts te lezen „daar*van*" — om zulk een kleine redactiewijziging is toch de proeve niet in haar geheel als „niet-geslaagd" te verwerpen. Na het eerst gezegde omtrent den ruimeren omvang van de bizondere openbaring, wordt met het „daar*uit*......" afgesneden de gedachte alsof het niet-bezitten van die ruimere, niet schriftelijk-gefixeerde openbaring voor ons een schade zou zijn. Integendeel, uit heel

die bijzondere openbaring heeft God *al* wat voor Zijn kerk tot aan het einde der dagen noodig is om Hem te kennen, te belijden en Zijn naam te eeren, in de Heilige Schrift laten opteekenen. Die H. Schrift is ons volkomen voldoende — van heel die breedere bizondere openbaring had alleen wat in die Schrift is vastgelegd waarde voor alle eeuwen, het overige was van tijdelijken en voorbijgaanden aard. Al zou daarom nu nog eenig stuk van de vroegere profetische of apostolische prediking, eenig geschrift van de hand van een der Bijbelschrijvers, worden teruggevonden, het zou toch niet bij de H. Schrift gevoegd moeten worden, het zou toch voor ons geen gezaghebbende waarde bezitten. Dat is, niet maar wat bedoeld wordt, maar wat in de woorden metterdaad opgesloten ligt. Eene ontkenning van de mogelijkheid of van het feit dat de H. Schrift ook wel stukken bevat, die openbaring brengen welke te voren nog niet geschonken was, hetzij door woordelijke prediking, hetzij door feitelijke historie, ligt er niet in. De bijzondere openbaring omvatte *alles*, wat God openbaarde, hetzij door geschiedkundige gebeurtenissen, hetzij door het gesproken woord, hetzij door het geschreven woord — maar *uit* dat alles heeft God in de H. Schrift alleen datgene laten opteekenen wat voor de kerk van alle eeuwen bestemd was. Ook op dit punt meen ik hiermee de ongegrondheid van de door Dr Greijdanus geleverde kritiek te hebben aangetoond.

En daarom geloof ik, dat althans ten aanzien van Art. 3 der proeve het oordeel van Dr Greijdanus, dat haar „niet-geslaagd" noemt, niet voetstoots behoeft te worden aanvaard.

EEN LEERSTOEL VOOR DE ZENDING

door

Ds. L. P. KRIJGER te Karoeni (Soemba).

Op de in dit jaar samen te komen Generale Synode onzer Kerken zal ook weer ter tafel zijn de kwestie van ,,een betere vóóropleiding van a.s. Zendingsarbeiders" en in verband daarmede ook ter sprake komen de stichting van ,,een leerstoel voor de Zending".

Ook ons op Soemba bereikte reeds het bericht, dat Deputaten van de Generale Synode voor de Zending in hun rapport over een betere vóóropleiding voorstellen, om tot de aanstelling van een hoogleeraar voor de Zending te komen. Tot onzen spijt hebben we van den inhoud van dat rapport geen kennis kunnen nemen en zijn we nog onbekend met de conclusies, waartoe dit rapport mede op grond van de door Deputaten ingewonnen adviezen, gekomen is, eventueel ook ten aanzien van de vakken, welke de Zendingshoogleeraar te doceeren zal krijgen.

Te oordeelen naar hetgeen vroeger reeds over een leerstoel voor de Zending in bladen en tijdschriften geschreven werd, vermoeden wij echter, dat de gedachten over het algemeen gaan in de richting van de Theologische Zendingsvakken, welke door Dr. A. Kuyper in zijn Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid worden samengevat onder den naam Prosthetiek. Tot de ,,missionaire vakken", welke onze Zendingsorde noemt, behooren echter nog andere vakken, waarvan één, namelijk de Elenctiek in betrekking tot de pseudoreligiën op het Zendingsterrein, encyclopaedisch juist niet behoort tot de groep van studievakken, waarvan de Theologische Zendingsvakken in engeren zin deel uitmaken. En nu zijn we wel eenigszins bevreesd, dat in verband met het aan den Zendingshoogleeraar op te dragen onderwijs, de betee-

kenis van de Elenctiek misschien te weinig in het licht gesteld is.

De bedoeling van dit artikel is dan ook alleen, om te wijzen op het groote belang van de Elenctiek als studievak voor een betere vóóropleiding van onze Zendingsarbeiders, zoowel van predikanten als van onderwijzers en artsen, en om te pleiten voor zulk een academische voorlichting van a.s. Zendingsarbeiders, waarin de Elenctiek de voornaamste plaats inneemt. De Elenctiek, welke naar de meer eenvoudige definitie van Dr. Kuyper, bedoelt de wetenschappelijke bestudeering van de valsche religies en haar wetenschappelijke bestrijding (Enc. 2e dr. III 447).

Wij meenen dit te moeten doen, omdat naar onze overtuiging de a.s. Zendingsarbeiders voor de praktijk van hun Zendingswerk aan zulk een voorlichting, meer dan aan eenig ander Zendingsonderwijs, behoefte hebben.

Wij zeggen dit volstrekt niet, omdat wij het onderwijs in de andere vakken die rechtstreeks met de Zending in verband staan, op zichzelf minder belangrijk zouden vinden. Integendeel. Maar wel omdat wij meenen, dat voor de Zendingsarbeiders, van welken dienst ook, de kennis van de *religie* van het volk waaronder zij arbeiden en vooral inzicht in den aard van den geestelijken nood, waarin dat volk door zijn valsche religie verkeert, het allereerst en allermeest noodzakelijk is.

Immers, van hoe groot belang het voor een Zendingsarbeider moge zijn, dat hij tijdens zijn voorbereidende studiën een handboek voor land- en volkenkunde heeft doorgewerkt, dat hij de Zendingsgeschiedenis heeft bestudeerd, dat hij de taalstudie heeft aangevangen, dat hij zich met de beginselen van Zending en in 't algemeen met de theorie van het Zendingswerk vertrouwd heeft gemaakt, dat hij thuis is in al de groote Zendingsvraagstukken der wereld van onzen tijd, dat hij zich zelfs zooveel mogelijk reeds op de hoogte gesteld heeft van de verschijnselen van het religieuse leven onder het volk waaronder hij straks zal gaan arbeiden, en

dat alles laat het zijn onder bekwame leiding, toch laat al deze kennis, hoe noodzakelijk ook op zichzelf, hem nog *totaal verlegen staan,* zoodra hij, op het zendingsveld aangekomen, in zijn dagelijksch werk te doen krijgt met de praktijk van de groote vraag, waar het toch eigenlijk alles om begonnen is, namelijk : hoe hij het evangelie zal brengen tot het hart, tot de ziel van het volk, dat aan zijn bearbeiding is toevertrouwd. Want om die vraag te kunnen beantwoorden, is noodig, wat al de bovengenoemde studie hem niet geven kon, namelijk : *inzicht* in de gedachtenwereld welke ligt achter de religieuse verschijnselen, die hij bij zijn zendingsobject ontmoet.

Al zal het hem, op grond van zijn voorbereidende studie mogelijk zijn, om die verschijnselen reeds spoedig meer of minder nauwkeurig te registreeren en er zelfs door vergelijking en afleiding eenige samenhang in te ontdekken, toch blijft met dat al de eigenlijke gedachtenwereld van het volk voor hem nog een geheim, dat hij niet doorgronden kan, een gesloten boek, waarin hij niet lezen kan. En toch, het „hoe" en het „waarom" van die verschijnselen te doorzien, de oorsprong en de noodzakelijkheid er van te verstaan, het begrip en het systeem dat achter de verschijnselen in de valsche religie verborgen is, te kennen, is voor den Zendingsarbeider noodzakelijk, om op doeltreffende wijze bewust contakt met de religieuse denkwereld van den heiden te verkrijgen en de rechte methode te vinden, om de valsche religie in het gemoed van den heiden zelf te treffen en daartegenover de waarheid van het evangelie er ingang in te doen vinden.

We geven onmiddellijk toe, dat de zegen des Heeren over het werk der Zending hiervan niet afhankelijk is en dat goede intuïtie vaak, in weerwil van het gebrek aan inzicht, den goeden weg doet volgen. Maar dat doet niets af aan de roeping die we hebben, om door te dringen in het gedachtensysteem van het religieuse leven van den heiden. En hierin kan alleen de studie en de voorlichting van de Elenctiek voorzien. Want wel behoort ook „voor elke heidensche

pseudo-religie, het naspeuren, ook in verband met landaard en volkszeden, van de methode van aansluiting aan hun denkwereld en van overtuiging „van het zondige in die denkwereld" tot de Prosthetiek, maar, zooals Dr. Kuyper in het verband duidelijk laat uitkomen, juist dit laatste kan alleen geschieden „op grond van wetenschappelijke elenctiek". Voor de bijzondere zendingsmethode, welke bij de kerstening van een bepaald volk gevolgd moet worden, „moet ethnologische en historische studie der Prosthetiek te hulp komen", „en is vooral te rekenen met de Elenctiek". (Enc. 2e dr. III 521—523).

Juist in dit verband zegt Dr. Kuyper, dat de nadere opleiding van de Dienaren des Woords voor het werk der Zending wetenschappelijk èn vastgesteld èn gegeven moet worden. Ook thans gaat het weer om een betere vóóropleiding van de a.s. Zendingsarbeiders. Welnu, van hoe groote en overheerschende beteekenis de studie der elenctiek is voor de praktijk van den arbeid op het zendingsveld, moge blijken uit de volgende passage uit de paragraaf van Dr. K.'s Encyclopaedie, welke handelt over de Elenctiek:

„Praktisch belang heeft deze antithetische studie (bedoeld is de Elenctiek) rechtstreeks voor de Zending, en *het is voor een niet gering deel aan het verzuimen van deze Elenctiek, dat de zwakke houding der Zending tegenover de pseudo-religiën in geen geringe mate is toe te schrijven* [1]). Voor de Zending is het toch niet genoeg, dat ge zelf den Christus belijdt, de taal van een u vreemd volk leert, en u persoonlijk er voor geeft, om het Evangelie in deze vreemde taal te prediken; want wat u hierbij *noodig is als brood* [1]), is minstens evenzeer, dat ge levend rapport met de religieuse gedachtenwereld van dat volk, dat ge bekeeren wilt, bezit, en ten slotte het aanknoopingspunt vindt, waarin ge met dat volk één zijt. Historische kennis nu van de pseudo-religie, die ge bestrijden gaat, is hiertoe onvoldoende. Ge moet die pseudo-religie *ook begrijpen en doorzien* [1]), en het moet u

[1]) Cursiveering van mij.

duidelijk zijn geworden, hoe die natuurlijke neigingen van den sensus divinitatis, die in uzelve het aanknoopingspunt voor uw bekeering en toebrenging boden, ook bij dit u vreemde volk in een menschenhart, dat principiëel van gelijken aanleg is als het uwe, bevrediging zochten in deze pseudoreligie."

Onmiddellijk op het hierboven aangehaalde volgen dan de woorden, die we niet na kunnen laten hier ook over te nemen, waarin Dr. Kuyper op aangrijpende wijze beschrijft, waar het in de praktijk van het Zendingswerk ten diepste om gaat:

„Het „altaar met het opschrift: den Onbekenden God" [1]) moet bij elk in pseudo-religie verzonken volk ontdekt worden. Zoo eerst ontmoet ge als mensch den mensch ook in den Heiden en in den Mohammedaan, bezit ge met hem een gemeenschappelijk uitgangspunt, en is het ééne zonde, die u en hem deed afdolen, en is het ééne genade, die u redde en ook hem alleen redden kan, indien uit den Christus „het licht" [1]) in „de duisternis"[1]) uitstraalt, en de zondaar, die „overgegeven was in een verkeerden zin", door de ontfermingen Gods wordt aangegrepen. Zoo ontstaat er dus eenerzijds een besef van gemeenschappelijkheid met den Heiden, een gelijksoortig menschelijk hart, in dat hart een zelfde sensus divinitatis, dat hart verstoord door eenzelfde zonde, gij van nature Heiden gelijk hij, alleen door genade u geschonken, wat door diezelfde genade ook zijn deel kan worden. Twee drenkelingen, die door eigen moedwil saam onder den vloed dreigden bedolven te worden, en waarvan de eerst geredde, nu met het koord om het lijf, den nog niet geredde naspringt. Doch tevens volgt hieruit de antithese. De Heiden gelooft in zijn dwaling, hij klampt er zich aan vast, en heeft er behagen in, terwijl hij uw prediking verwerpt. Hier ontstaat dus een strijd. In dezen strijd treedt uw belijdenis van de waarheid antithetisch tegen zijn „leugen" [1]) op, en nu is het eisch, dat de wetenschappelijke studie, èn psychologisch,

[1]) De Grieksche uitdrukkingen hier in 't Nederlandsch.

èn dialectisch uitwijze, wat de meest gereede wijze is, om door goede „wederlegging"[1]) de „leugen"[1]) in zijn innerlijke onwaarheid te doen zien en er de „waarheid"[1]) tegenover te stellen."

En dan wordt deze geheele passage besloten met de conclusie : *„Bij de opleiding der zendelingen moet studie van de Elenctiek dus zelfs hoofdzaak zijn*[1]), en het is de Theologie, die geroepen is, om de Zending hierin te dienen" (2, III 448—450).

En nu is het waarlijk niet eerst deze ontroerende bladzijde uit Dr. Kuyper's meesterwerk geweest, die ons tot het schrijven van dit artikel bracht. Dan had het ook slechts theoretische waarde. Neen, het zijn de praktische moeielijkheden in dit opzicht, die wij zelf allereerst, in ons werk voor de opleiding van helpers bij den dienst des Woords, voortdurend gevoelen, maar waarmee, naar onze overtuiging, ook alle Zendingsarbeiders, zoowel op Java als op Soemba, te worstelen hebben. En toen, in verband met het vraagstuk van „een betere vóóropleiding", onze gedachten telkens weer bezig waren met wat ons Zendingsarbeiders het allermeest ontbreekt, en wat wij juist het allermeest noodig hebben, werden we door het opnieuw ter hand nemen van K.'s Encyclopaedie bevestigd in onze overtuiging, dat dit vooral is *een op wetenschappelijke Elenctiek berustend inzicht in en oordeel over de valsche religie van het volk waaronder wij arbeiden.*

Indien dan ook onze predikanten, en met name zij die straks geroepen zullen worden mede te werken tot de benoeming van een Zendingshoogleeraar onzer Kerken, nog eens een rustig uur zouden willen besteden aan de herlezing van de beide paragrafen over de Elenctiek en de Prosthetiek in het derde deel der Encyclopaedie, dan zullen zij, wij twijfelen er niet aan, tot de slotsom komen, dat wel de grootste verhindering voor een krachtige doorwerking van het Zen-

---

[1]) De Grieksche uitdrukkingen hier in 't Nederlandsch.

[2]) Cursiveering van mij.

dingswerk is, dat de Zendingsarbeiders, zelfs na jarenlang verblijf op het Zendingsveld, nog vreemd staan tegenover de volksziel, tegenover de volksreligie, en dat ze de eigenlijke zin en bedoeling van de religieuse gebruiken toch niet doorzien. Zij mogen dan op een enkel punt voor zichzelf tot een verklaring komen, zekerheid bestaat er niet en in elk geval blijft de samenhang van het geheele religieuse systeem, zooals het in de ziel van het volk leeft, voor hen verborgen.

Onze missionaire Dienaren op Java en op Soemba zullen de eersten zijn om te erkennen, dat dit gebrek ook in ons Zendingswerk de grootste moeielijkheid oplevert. Wat Java betreft, om een voorbeeld te noemen, nog niet zoo lang geleden verklaarde Dr. Esser in een van zijn verslagen (we hebben het tot onzen spijt niet bij de hand), dat de oorsprong van de „slametan" (de maaltijd, die zulk een gewichtige plaats inneemt in het Javaansche volksleven) nog in het duister lag, dat het zelfs niet zeker was, of er een religieuse beteekenis aan te hechten is. Evenzoo staat het met de wayang, het Javaansche tooneel, toch ook een van de oudste en voornaamste volksgebruiken op Java. De Zendingsarbeiders van de verschillende zendingen op Java staan in hun waardeering van dit volkstooneel lijnrecht tegenover elkaar. Waarom ? Omdat ook ten opzichte van dit gebruik, hoeveel er reeds op gestudeerd en over geschreven is, het juiste inzicht in oorsprong en beteekenis nog ontbreekt. En het is daarom voor onze Zending uiterst moeielijk, een beslist en welbewust standpunt er tegenover in te nemen.

Op Soemba is het niet anders. Sinds jaren hebben we reeds de kwestie, in hoeverre het Christenen geoorloofd is te eten van vleesch, dat den afgoden geofferd is, een kwestie die nog steeds niet afdoende geregeld is. En thans nu er vele honderden Soembaneesche Christenen zijn, komen we telkens voor nieuwe moeielijkheden te staan, welke alle in verband staan met de vraag, hoe de houding der Christenen moet zijn ten opzichte van de Soembaneesche feesten en andere volksgewoonten, altemaal kwesties waarin het voor onze

Zending o zoo bezwaarlijk is een welgegronde beslissing te nemen, omdat wij den oorsprong en daarom de eigenlijke beteekenis van deze gebruiken niet kennen. De een meent dan aan bepaalde gewoonten geen bijzondere religieuse beteekenis te moeten toekennen en daarom in zijn oordeel er mild en sympathiek tegenover te moeten staan, terwijl de ander deze religieuse bedoeling wel vermoedt en daarom uit voorzichtigheid liever een afwijzende houding er tegenover aanneemt, maar beiden staan ze zwak en aarzelend in hun meening, geen van beiden is in staat het beslissende woord te spreken, omdat hun oordeel niet berust op wezenlijk inzicht, dat waarheid en leugen, het zondige van het niet-zondige in zulke volksgewoonten duidelijk weet te scheiden.

Nu kan het volgen van een cursus in de z.g. indologische vakken aan een van onze openbare Universiteiten, onze a.s. Zendingsarbeiders allerminst helpen. Want, al kan zulk een cursus hun velerlei kennis, ook wel samenhangende kennis, bijbrengen aangaande de verschijnselen, waarmede zij straks in aanraking zullen komen, het *inzicht* dat ze noodig hebben, de *verklaring* met name van de religieuse verschijnselen bij de niet-Christelijke volken, ontvangen ze niet, omdat men daar voor de „verklaring" uitsluitend uitgaat van de empirische gegevens en in verband daarmede van veelvuldige theorieën en hypothesen inzake den oorsprong der religie, die met de Heilige Schrift, als het Woord Gods, geen rekening houden.

Wat schrijver dezes zelf ervaren heeft bij het volgen van een college ethnologie bij een hoogleeraar aan een onzer openbare universiteiten, spreekt hier duidelijk genoeg voor zichzelf. Bij de behandeling van het algemeen bij de z.g. natuurvolken voorkomende verschijnsel der doodenvereering, werd een rijk feitenmateriaal, over de geheele wereld verzameld, uitgestald. Toekomende aan een boek, geschreven door een zendeling, over de natuurvolken van Afrika, dat zeer geprezen werd, deelde de hoogleeraar mede, dat deze zendeling aannam, dat de negers begonnen zijn met hoogere

vereering. En hier voegde de hoogleeraar letterlijk deze woorden in zijn zin in : „natuurlijk, dat spreekt van zelf, dat uitstapje van het Paradijs hebben ze — namelijk de heidenvolken, K. — allemaal meegemaakt"...... maar allen vervallen tot doodenvereering. Zoo werd door een grove profane aardigheid, met één handbeweging de Schrift, als onbruikbaar voor de verklaring van dit religieuse verschijnsel ter zijde geschoven. Voor de „verklaring" van de verschijnselen, welke onze a.s. Zendingsarbeiders straks ontmoeten zullen, behoeven ze waarlijk niet zulk een leergang in de Indologische vakken te volgen. En voor de *kennis* dier verschijnselen kunnen zij gevoegelijk volstaan met voor zichzelf een goed handboek voor Land- en Volkenkunde te bestudeeren, b.v. dat van Alkema en Bezemer, al blijft het voor hen gewenscht, onder deskundige leiding, die verschijnselen zooveel mogelijk in hun onderlingen samenhang te leeren kennen.

Ook de bestudeering van een handboek der z.g. „Zendingswetenschap" kan hun hier geen bevredigende uitkomst bieden. Want ook zelfs de beslist geloovigen onder de Zendingsgeleerden worden door hun Theologisch standpunt inzake de waarde van het gezag van Gods Woord, verhinderd de gegevens der Heilige Schrift te gebruiken, die tot de eenig werkelijke verklaring der religieuse verschijnselen in de niet-Christelijke godsdiensten den sleutel bieden. Kennisneming b.v. van de nieuwe „Evangelische Missionskunde" van Prof. Richter uit Berlijn, met name van het gedeelte Missionsapologetik" (dat is hetzelfde als wat onze Gereformeerde theologie verstaat onder elenctiek), is in dit opzicht teleurstellend. Werkelijk *inzicht* wordt ook daar niet geboden, en het is ook niet anders te verwachten.

Alleen de bestudeering van de verschijnselen in de valsche religies, in het licht van de gegevens der Heilige Schrift, alleen de Gereformeerde Elenctiek kan hier op den duur tot betrouwbare en eenigszins afdoende resultaten komen. Want door de Schrift alleen weten we ten slotte, wat ook het uitgangspunt van een Gereformeerde Elenctiek moet zijn, dat

alle bestaande religies, hoe verbasterd ook, teruggaan op de oorspronkelijke algemeene en bijzondere Openbaring Gods in het Paradijs, welker traditie door de Noachitische traditie heen in alle godsdiensten heeft nagewerkt en nog nawerkt. En dat, zooals Kuyper zegt: „de pseudo-religie is een anomalie, maar een anomalie in eindelooze variatiën, die genealogisch uit éénzelfden wortel opkomen, en haar vertakkingen met noodzakelijkheid, onder den drang van in- en uitwendige invloeden ontwikkelen. En dan eerst kent dus de Elenctiek (en hier kunnen we evengoed zeggen: *de Zending*, K.) haar wederpartijderesse, tegen wie zij den strijd heeft aan te binden, indien zij niet slechts de gegevens van de historie der „godsdiensten" overneemt en boekt, maar deze genealogisch op zulk een wijze uit den aard der natuurlijke Godskennisse, uit de wijze van haar verstoring en uit de verscheiden aanleg en de historie der volken verklaart, dat elke vorm van pseudoreligie voor haar noodzakelijk wordt en door de gevormde variatiën en dooréénvlechting van variatiën wordt gepostuleerd. Dit inzicht kan niet de Letterkundige faculteit in haar ethnologische studiën, maar moet de Theologische faculteit in haar dogmatologische studiën leveren, overmits alleen het juiste dogmatisch inzicht in den aard der cognitio Dei innata, in de verstoring der zonde, en in dispositie van het hoogere zieleleven, hier kan verklaren, wat te verklaren is" (Enc. 2e dr. III, 452, 453.)

Terecht wijst Dr. Kuyper er dan ook op, dat het zwaartepunt van deze studie ligt in de *Generale* Elenctiek, en dat het „eerst aan haar is, dat de speciale Elenctische studiën regel, richtsnoer en kracht van bewijs kunnen ontleenen." Maar daaruit volgt dan ook reeds vanzelf, dat niet verwacht mag worden, dat door de afzonderlijke broksgewijze studiën, welke de Zendingsarbeiders van de op hun terrein voorkomende religie maken, ten slotte wel het noodige licht zal opgaan, al is het materiaal door hen te verzamelen, als vrucht van nauwkeurig waarnemen (een kunst op zichzelf, die slechts aan weinigen gegeven is), van onschatbare waarde

te achten voor den Gereformeerden Theoloog, die door aanleg en studie in staat is, van zijn wetenschappelijken uitzichttoren het geheele veld der pseudo-religie te overzien.

En nu de praktische toepassing, met het oog op de eventueele instelling van een leerstoel voor de Zending. Wij zouden het voor de Zending het profijtelijkst achten, wanneer voor dien leerstoel werd benoemd een hoogleeraar in de Elenctiek, liefst uitsluitend voor dit vak, maar voor wien deze studie en dit onderwerp althans hoofdzaak is. We weten zeer wel, dat aan de Vrije Universiteit en aan de Theol. School reeds onderwijs gegeven wordt in de Elenctiek, slechts als bijvak waaraan slechts een weinig aandacht kan worden besteed. Bovendien zou, met het oog op de Zendingsvelden onzer Kerken, de studie van de religies der z.g. cultuurarme volken zeker niet het laatst in het oog gevat moeten worden. Want de Javanen mogen een geislamiseerd volk zijn, de volksreligie op Java is, omnium consensu, in wezen ook „animisme", om dat woord bij gebrek aan beter hier nog te gebruiken, evengoed als op Soemba. In elk geval is de Islam op Java niet te verstaan, zonder diepgaande voorafgaande studie van de eigenlijke volksreligie.

Het denkbeeld dat onze Kerken reeds getracht hebben te verwezenlijken, om op Java een taalgeleerde te hebben, die zich ook speciaal zou bezighouden met de bestudeering en de bestrijding van den Islam, achten wij in zooverre onjuist, dat deze studie te veel direct op den Islam zou zijn ingesteld. O. i. zou onze Zending op Java daarmede niet het meest en het eerst gebaat zijn. Wij meenen, dat èn Java èn Soemba veel meer profijt zouden kunnen trekken van een hoogleeraar in de Elenctiek, die na en in verband met zijn algemeene studiën, vooral van de „animistische" religies, ten slotte ook zoowel den Islam in zijn bijzonder karakter op Java, als den bijzonderen vorm van het „animisme" op Soemba in zijn speciale studiën zou betrekken, en die te bestemder tijd, door studiereizen naar Indië, daartoe dan ook in staat gesteld zou moeten worden. Een theoloog dus met voldoende ethnologi-

sche en godsdienst-historische scholing, die zijn gansche leven aan dit éëne vak zou kunnen wijden en daarin geheel voor de Zending zou leven.

Het lijkt ons dan ook ongewenscht, dat aan zulk een hoogleeraar tevens het onderwijs in de theoretische Zendingsvakken en in de Zendingsgeschiedenis zou worden opgedragen. Want beide groepen van studievakken, hoezeer één in haar groot belang voor de Zending, loopen, althans in de Gereformeerde Theologie toch zoozeer uiteen, dat voor een doeltreffende beoefening er van, wel mannen van verschillenden aanleg vereischt zijn. Bovendien omvat elke groep op zichzelf een zoo breed veld van wetenschap, dat door de Gereformeerde Theologie nog bijna in het geheel niet ontgonnen is, dat de beoefening er van zeker een geheelen man voor zich opeischt. Voor wat de Elenctiek aangaat, zal dit uit het boven aangehaalde uit Kuyper's Encyclopaedie duidelijk genoeg zijn en voor zooveel de Prosthetiek betreft, toonde Dr. Kuyper aan, „dat de stof die hier ter bewerking gereed ligt, metterdaad onafzienbaar is", en is hij van oordeel, dat, zal dit vak niet slechts als bijvak behandeld worden „zelfs meerdere mannen van wetenschap hun krachten eeniglijk aan dit éëne studievak moeten wijden". Het is dus wel zeker, dat een Zendingshoogleeraar, aan wien in de eerste plaats het onderwijs in de Zendingstheorie en de Zendingsgeschiedenis zou zijn toevertrouwd, op het gebied der Elenctische studie geen noemenswaardige kracht zou kunnen ontwikkelen, vooral indien hij ook aan de groote internationale Zendingsproblemen zijn volle aandacht zou moeten schenken.

Indien wij dus op één van deze beide terreinen van Theologische wetenschap iets van beteekenis voor onze Zending willen bereiken, dan moet er o. i. een keuze tusschen beide gedaan worden.

Tenzij, en dat zou natuurlijk het allermooiste wezen, door gezamenlijk overleg bereikt zou kunnen worden, dat aanstonds èn voor de Elenctiek èn voor de Prosthetiek een leer-

stoel gesticht werd. En waarom zou dit niet ernstig overwogen kunnen worden ?

Indien dit echter vooralsnog niet te verwezenlijken zou zijn, dan hopen we, dat onze Kerken tot het inzicht zullen komen, dat èn wetenschappelijk èn met het oog op de Zendingspraktijk, een leerstoel voor de Elenctiek, den voorrang moet hebben.

Dr A. KUYPER, OSIANDER EN DE DORDTSCHE SYNODE

door

Ds. G. C. BERKOUWER te Oudehorne.

In het Januari-nummer van „Onder Eigen Vaandel" van dit jaar schreef Dr. J. J. Woldendorp een artikel : „Heeft de Dordtsche synode een nadere hervorming van noode ?" Deze vraag, nu ze weer is opgeworpen, is voor alle Gereformeerden, natuurlijk van groot belang. Onderstaand artikel bedoelt bij het bevestigend antwoord van Dr. W. enkele aanteekeningen te maken.

* * *

Wat is de kwestie ? We kunnen Dr. W.'s betoog aldus samenvatten : Het geschilpunt tusschen Gomarus en Arminius lag in de opvatting der remonstranten, volgens welke God Zijn voorbeschikking daarvan laat afhangen, of de mensch zal gelooven. De mensch zelf beslist dus in laatster instantie over z'n eigen lot. En het geloof wordt een nieuw soort werk, een verdienstelijke handeling, die den uitverkorenen wordt toegerekend. Gomarus had dat bij Arminius reeds gezien, maar jammer genoeg heeft hij zich van dat terrein der rechtvaardiging laten afvoeren en door al het stof, dat werd opgewoeld, bleef de zwakke plek bij Arminius onzichtbaar. En op de synode werd toen het leerstuk der verkiezing behandeld los van de rechtvaardiging door het geloof alleen. Dat was een fout. Men had de remonstranten moeten weerleggen vanuit de justificatio. Vanuit dat centrum ware alles veel meer tot klaarheid gekomen.

Tot zoover de voorloopige probleemstelling.

We hooren, dat er te Dordt plaats had een probleemverschuiving van de rechtvaardiging naar de verkiezing en dat

toen over die verkiezing geredetwist is op een wijze, die niet met dit geloofsstuk in overeenstemming was. Alleen maar, ten volle hebben we de bedoeling van Dr W.'s artikel hiermee toch nog niet geteekend. Immers in de behandeling van uit den gezichtshoek der verkiezing kan opzichzelf de fout niet liggen. Ook volgens Dr W. zijn beide dogmata correlata. „Het één staat en valt met het ander" (37). De behandeling vanuit het gezichtspunt der verkiezing had dus niet noodwendig moeten voeren tot een verduistering der reformatorische denkbeelden. (Van belang voor dit punt is : A. de Quervain. Gesetz und Freiheit pag. 84—85 over de herinnering der verkiezing tegenover mogelijk „Glaubenstitanismus").

Er is immers geen sprake van los naast elkaar staande „loci". Het zou ook mogelijk geweest zijn Arminius en de remonstranten aan te vallen op het punt van de „perseverantia sanctorum". (Dat men te Dordt Arminius aanviel vanuit de verkiezing, heeft m.i. goede gronden. Men zag dat daar de Voraussetzungen lagen ook van zijn afwijking inzake de justificatio). De grondfout moet dus elders liggen, en wordt ons dan ook in Dr W.'s artikel genoemd. Lieten de remonstranten de genadewerking Gods uitwendig staan tegenover de menschelijke natuur, zoo verviel men in Dordt in een ander uiterste door te spreken van de wedergeboorte als van een instorting van nieuwe krachten in den wil. Maresius en v. Mastricht volgden. En Dr Kuyper Sr. en Dr Kuyper Jr. sloten zich hierbij aan (de laatste in „Het beeld Gods" 1929).

Hier ligt *de* fout volgens Dr Woldendorp. Want : „de Schrift kent geen nieuwe hoedanigheden, die de plaats der oude zondige qualiteiten innemen." Zoo worden we door deze „heiligingsleer" teruggevoerd naar Rome's diensthuis (38). Ook de hervormers hebben niets willen weten van zulk een ingieten van nieuwe hoedanigheden noch van een inplanting van een nieuw beginsel. Een citaat uit Bavinck moet dit bewijzen en Böhl wordt aangehaald om dit beginsel te bestrijden. Immers, volgens Böhl is te Dordt „die Sache" op „Osian-

der's manier verdunkelt" (Dr W.'s citaten van Böhl zijn te vinden in E. Böhl. Zur Abwehr, A'dam 1888).

De kwestie loopt dus maar niet over één of andere zinsnede uit de canones, maar raakt heel de Gereformeerde theologie m.n. die van Dr Kuyper Sr.

(Wat de hoedanigheden betreft, valt in ieder geval ook Bavinck onder het zelfde oordeel als Kuyper. Bavinck spreekt van de werking der genade in de wedergeboorte, die „met goddelijke kracht in zijn binnenste doordringt en herschept naar Gods beeld." Dogmatiek IV — 67 en vele andere plaatsen uit zijn werken.)

We komen hier in aanraking met een kwestie, die vooral in den laatsten tijd mede in verband met de probleemstellingen der dialectische theologie, zeer de aandacht vraagt. Niet dat ze nu pas brandend is geworden. Denk maar aan Kohlbrugge en Böhl. Ik herinner hier vooral aan het artikel van Ds O. Noordmans in „Stemmen voor Waarheid en Vrede" 1925 over Kohlbrugge. Hij wijst er op, dat Kohlbrugge geen belang had bij den uitbouw der oude anthropologie. Met name had hij bezwaar tegen den uitbouw van het persoonlijkheidsbegrip. Noordmans ziet dan Kohlbrugge en Barth tegenover de Gereformeerde theologie als vertegenwoordigers van het luthersch grondtype. En hij stelt tenslotte de vraag : „Dreigt niet een overspannen vastleggen van de continuiteit in het geloofsleven, als bij Dr. Kuyper, in physieke categorien te verloopen, zooals Böhl dezen heeft verweten ? Het is hetzelfde bezwaar, dat Noordmans tegen Kuyper inbracht in „Nieuwe Theologie" (117) als hij zegt, dat het Neo-calvinisme op hinderlijke wijze naast de absolute oordeelen Gods, een half physische, half ethische werking Gods inschuift. We staan hier voor het probleem, dat in de laatste 10 jaar in Duitschland diepgaande discussies opriep zooals van Althaus tegen Barth, en van Wünsch tegen Gogarten. (cf. Barth. Philipperbrief pag. 13, 15, 43, 70, 99. Een verandering in een justitia essentialis findet nicht statt).

Over deze kwesties gaat het m. i. in Dr. W.'s artikel. (De ontwikkeling na 1618 is voor de beoordeeling der canones geen stringent bewijs. Post en propter! We weten niet, hoe de geschiedenis verloopen zou zijn, als men de Arminianen had bestreden vanuit de justificatio. Ook bij deze leer is de dwaalweg niet uitgesloten cf. Quervain).

Het gaat dus primair om een zuiver theologische kwestie. En in verband met het bovenstaande dringen zich de volgende vragen aan ons op:

1. Is het juist, wat gezegd wordt van de hervormers in tegenstelling met de canones, Dr. Kuyper Sr., Jr. e.a.?
2. Wat is de leer van Dr. Kuyper aangaande de wedergeboorte en de hoedanigheden, die worden ingestort in verstand en wil?
3. Is het juist, dat de leer van de „nieuwe hoedanigheden" involveert het uitschakelen van het werk des Geestes? (38)
4. Voert Kuypers „heiligingsleer" tot verduistering van de justificatie en daarmee naar Rome's diensthuis terug?
5. Heeft Böhl de synode van Dordt juist beoordeeld, toen hij haar verweet verdonkering der waarheid „auf Osiander's Manier"?
6. Is er genoegzame reden om met Dr. Woldendorp de vraag naar hervorming der canones bevestigend te beantwoorden?

Ad 1. Dr. W. zegt letterlijk: „De Hervormers hebben niets willen weten van zulk een ingieting van nieuwe hoedanigheden noch van een inplanting van een nieuw beginsel. Ik wil dat zoo maar niet aanvaarden zonder nader bewijs. Dr. W. haalt hier Bavinck aan, die zegt, dat de reformatie onder de genade niet verstond eene of andere metaphysische qualiteit, welke den mensch, die deed, quod in se est, ingestort werd, maar „de vergevende barmhartigheid en gunste Gods". Ik begrijp niet, wat de beteekenis is van dit citaat als argument voor Dr. W.'s these over de hervormers. Bavinck laat hier zien de genadebeschuwing der hervormers in tegen-

stelling met die van Rome. Het is volkomen waar, dat de hervormers de materialiseering der genade, zooals die in de roomsche theologie gevonden werd, bestreden hebben. Maar d. i. niet de kwestie, waarom het *hier* gaat. Want de genadeopvatting van Rome wordt door heel de Geref. Theologie, ook door Kuyper en Bavinck bestreden. Dit zegt dus niets voor de stelling van Dr. W. In die stelling komen we in aanraking met de ingewikkelde vragen der Luther- en Calvijninterpretatie, die waarlijk toch nog allesbehalve tot eenstemmig resultaat heeft geleid. Ik behoef hier wat Luther betreft, slechts te noemen Holl en Seeberg en andererzijds Barth, Brunner en Gogarten. (Zie echter Barth's voorzichtigheid in zijn kritiek op Brunner's Schleiermacherboek). Het is het geding over Luther's antipsychologisme (Brunner Erl. Erk. u. Gl. 37. Merkwaardig voor heel deze kwestie is het woord dat Brunner hier aan toevoegt : „Es versteht sich von selbst, dasz eine so reiche Persönlichkeit wie Luther auch zur Psychologie des Glaubens etwas zu sagen hat). En gezien de ingewikkelde vragen van geloof en ervaring e.a. bij Luther, waarover tegenwoordig zoo veel te doen is (Loewenich, Müller) lijkt het me ongeoorloofd om bij de ingrijpende kwesties van Dr. W.'s artikel te doen, alsof omtrent de opvatting der hervormers een communis opinio bestaat. Want wat Calvijn betreft, staat de zaak al precies zoo. Ik durf in deze interpretatievragen niet mee te spreken, maar zie wel, dat de zaak, ook wat betreft de punten door Dr. W. genoemd, nog lang niet is uitgemaakt (ik denk hier aan P. Brunner, Quervain en de onder ons gangbare Calvijnopvatting).

Ad 2. Wat is de leer van Dr. Kuyper aangaande de wedergeboorte en de hoedanigheden, die worden ingestort in verstand en wil ? Was Kuyper hier, zooals Dr. W. zegt, in strijd met de Schrift ? „De H. S. kent geen nieuwe hoedanigheden, die de plaats der oude zondige qualiteiten innemen" (volgen bijbelplaatsen).

We behoeven ons hier niet te verdiepen in Dr. K.'s leer

van de wedergeboorte in haar verband met vele andere kwesties. In verband met de vraag, waar het hier over gaat, kunnen we zeggen, dat volgens K. door de wedergeboorte ons wordt ingeplant de levenskiem van den nieuwen mensch. Bij deze goddelijke daad der wederbaring is de mensch volstrekt lijdelijk en deze daad Gods is dan ook onwederstandelijk (Werk v. d. Heiligen Geest 394 v.v., 403 e. a. plaatsen). Hier is continuiteit tusschen Dr. K. en de canones, waarop K. zelf wijst (405). Het gaat om den ouden en nieuwen mensch. De kwestie van de hoedanigheden, de ingeprente hebbelijkheden (a. w. 585) heeft bij K. als achtergrond zijn beschouwing over de verwoestende en verduisterende macht der zonde. Van hieruit poneert hij de stelling, dat „van ons uit" het verschil in houding tegenover het gepredikte Woord niet is te verklaren. Die aanvaarding van „de waarheid" door het subject is alleen te verklaren door een daad Gods. Daardoor ontstaat verschil tusschen den onwedergeborene en den wedergeborene, wat het gevaar van hoogmoed met zich meebrengt, maar niet noodwendig factisch tot hoogmoed voert, omdat in de prediking van de daad Gods het meritoriaal karakter van het „anders zijn", van het „het Woord aannemen" volstrekt is uitgesloten. Ook Dr. W.'s typeering: „die de plaats der oude zondige qualiteiten innemen" is niet zuiver. (Zie Uit het Woord 1e serie 79 en heel het hoofdstuk over „Wedergeboorte en bekeering"). Een bepaalde Schriftinterpretatie is hier grondslag voor kritiek op Kuyper. Althans volgens Dr. Kuyper is zijn opvatting niet in strijd met de teksten, door Dr. W. genoemd. Hij wil ons juist in die woorden wijzen op het werk des Geestes. De kwestie is niet opgelost met een simpele verwijzing naar Romeinen 7 enz. Het gaat om de vraag naar de werkelijkheid van den nieuwen mensch, van de twee-heid van het menschelijk leven. Het is ook het punt, waar de Hartog zich kritisch stelt tegenover Barth (naar aanleiding van Barth's verblijf in Nederland passim). Tevens de vraag naar de „psychologische Vermittlung" in de religie, naar de rechtmatigheid der „Hohlraum"-

karakteristiek van Barth en die van het geloof als „Leere" bij Peter Brunner, naar de interpretatie van het „simul peccator et justus" bij Luther. Het is het geding, waarin we tegenover elkaar kunnen plaatsen Barth's bespreking van het feit, dat Luther soms in plaats van simul ook schreef : partim-partim : „So ist daraus nicht auf ein quantitatives Verständnis des Verhältnisses beider Bestimmungen bei ihm zu schlieszen. (Barth. Zur Lehre vom Heiligen Geist pag. 77) èn de stelling uit Dr. v. Lonkhuyzen's dissertatie over Kohlbrugge : (stelling 10) : De wedergeborene kan niet meer gezegd worden een vijand Gods te zijn.

Ad 3. Is het juist, dat de leer van „de nieuwe hoedanigheden" involveert het uitschakelen van het werk des Geestes ? Deze vraag zou bevestigend beantwoord moeten worden wanneer daaronder zou moeten worden verstaan een zelfstandige qualiteit van den mensch, die het evangelie aanvaardt. Nu is dat echter noch in de canones noch bij Dr. K. het geval. Het gaat hier om het merkwaardige feit, dat K. altijd, hoewel sprekend van „nieuwe hoedanigheden" juist gewezen heeft op de noodzakelijkheid van het dagelijksch werk des Geestes. Dat is het nu eenmaal niet weg te redeneeren feit, dat staat tegenover Böhl's vraag : „Und wo bleibt vor allen Dingen das Werk des heiligen Geistes ?" (Zur Abwehr 12).

Kuyper is zich er zeer goed van bewust geweest, hoe moeilijk het is, om in duidelijke taal te schrijven over het werk Gods in z'n verhouding tot het menschelijk zieleleven. We zien hem juist zoeken om het te benaderen. Eenerzijds wordt afgewezen het „magischer-wijze tooveren", maar andererzijds in de bespreking van Gal. 2 : 20 (Uit het Woord) gehandhaafd, dat het wedergeboren ik, bezield en aangedreven door den Trooster, de hebbelijkheid krijgt om de leden (cf. Rom. 6) tot het vereischte oogmerk te dwingen d. i. door de kracht, die van Christus' kruisverdiensten uitgaat den ouden mensch met zijn begeerlijkheden — te dooden en te begraven. Zonder de durende werking des Geestes valt de kerk en ook de indi-

vidueel geloovige weg. Een soort deisme kan niet worden geduld (cf. E Voto II — 90 v.v.). Het gaat er geen oogenblik om een menschelijke qualiteit te verzelfstandigen tegenover den Heiligen Geest, maar we zien hier veelmeer een poging om het Schriftwoord aangaande vernieuwing, opwassen e.a. aanduidingen recht te doen. Er is geen sprake van een roomsch „facere quod in se est". Genade is en blijft „vergevende barmhartigheid en gunst Gods", maar er is ook een werk des Geestes, dat, met volkomen zuiverhouding van de justificatio impii den zondaar *doet* gelooven en hem *behoudt* in de levensgemeenschap met Christus. Zie verder over de verhouding van Gods werk en den mensch sub 4.

Ad 4. Voert Dr. Kuypers „heiligingsleer" tot verduistering van de rechtvaardiging en daarmee naar Rome's diensthuis terug ?

Dr. W. zegt : „Dr. K. wendt door deze voorstelling de gemeente af van de rechtvaardiging uit het geloof alleen. Hij blijft niet daarbij staan, dat enkel de verdienste van Christus den mensch wordt toegerekend; neen, de geloovige moet zoo één met Christus worden, dat God tenslotte toch nog iets goeds in den mensch ziet. Aan de rechtvaardiging uit het geloof is de grond ontnomen" (38) (Ook dit woord, hoewel Böhl niet genoemd wordt, te vinden in „Zur Abwehr" pag. 12). Uit dit woord blijkt m. i. duidelijk, dat Dr. W. en Böhl Dr. Kuyper anders lezen dan vele Gereformeerden. Wat hij hier zegt, voel ik volstrekt niet als noodzakelijke consequentie van één van K.'s woorden. Er is hier een uitgaan van heel andere praemissen. Het gaat natuurlijk niet om een zekere onfeilbaarheid van Kuyper, maar wanneer iemand iets van K. schrijft, wat zoo lijnrecht ingaat tegen wat K. zichzelf bewust was („dat God tenslotte toch nog iets goeds in den mensch ziet") dan moet bewezen worden, dat enkele grondgedachten logisch tot die misvatting hadden moeten voeren en dat het alleen een gelukkige inconsequentie is, dat K. zelf niet openlijk tot die conclusie kwam. Dit nu heeft Dr. W. niet gedaan.

Hij zal dan moeten aantoonen, dat ondanks K.'s nadruk leggen op het werk des Geestes en zijn opvatting van de relatie tusschen geloof en werken èn zijn handhaving van de heiligmaking als daad Gods, hij toch metterdaad de justificatio sola fide heeft verduisterd.

Naar ik meen, is deze controvers in nauwen samenhang te plaatsen met de vraag naar het subject des geloofs. Przywara zag het verschil tusschen Rome en de reformatie hierin, dat volgens Rome de daden Gods door de causae secundae heengingen, terwijl volgens de Reformatie de causae secundae „dem Satan ausgesetzt" zijn. En hij spreekt ervan, dat de nieuwere religionsphilosophie (waartoe hij ook Barth, Gogarten en Thurneysen rekent) te karakteriseeren is als: Entwertung der Zwischenstufen d. h. Entwertung der Eigenwirklichkeit von Welt und Ich gegenüber Gott (Zie ook Przywara. „Gott in uns und Gott über uns" Stimmen der Zeit 1923). Zonder Przywara's kenschetsing van het protestantisme te aanvaarden, geloof ik toch, dat het gewenscht is, mede inzake de probleemstellingen der dialektische theologie, ons rekenschap te geven van deze roomsche kritiek. (cf. Barth. Philipperbrief 98 : Geloof niet „Akt des menschlichen, sondern des ursprünglich *Göttlichen* Glaubens".

Ad 5. „Auf Osiander's Manier". Wat was volgens Böhl de fout ? Dat men kwam tot stellingen „die gewisse Qualitäten des Wiedergebornen und den lebendiggemachten oder geheiligten willen zwischen den Menschen und den Heiligen Geist mitten hineinstellten (artikel pa. 39). Ik geloof in de eerste plaats dat deze weergave van de canones onjuist is (zie boven). Verder gaat het hier om de verhouding van Osiander en de synode (dus mede Dr. Kuyper). Wanneer inderdaad theologische overeenstemming zou zijn te constateeren, zou het verschil met Calvijn scherp naar voren komen. Immers Calvijn heeft Osiander scherp bestreden. Maar nu staan we opnieuw voor het feit, dat heel de Geref. theologie Osianders opvatting verwerpt en dus met Barth er over verheugd is, dat het Hirsch nog niet gelukt is, dezen man „wie-

der aktuell" te maken. Kuyper en Bavinck hebben gemeend èn de justificatio forensis èn de canones te kunnen aanvaarden. Dat *dit* een onmogelijkheid is, moet dus worden aangetoond. Dat is door Dr. W. nog niet geschied en ook de dialektische theologie heeft tot nu toe dit bewijs nog niet geleverd.

Ad 6. Na deze overwegingen wil ik over de laatste vraag niet veel zeggen. Ik bedoelde niet in de eerste plaats te weerleggen : de noodige hervorming der canones. Dat zou onderstellen inzicht in alle vragen, die hiermee samenhangen. Maar ik wil slechts uitspreken, dat Dr. W. mij zijn bevestigend antwoord nog niet aannemelijk heeft gemaakt. En ik ben geneigd om de vraag van Dr. W.'s artikel, zoolang die vóórvragen niet zijn opgelost, ontkennend te beantwoorden.

KRONIEK.

In Memoriam. — Profanatie in Oberammergau. — Standsbewustzijn. — Prof. Van Gelderen.

Een „In Memoriam" zou er te schrijven zijn over meer dan een kerkelijke figuur, die ons sedert we de vorige Kroniek schreven ontviel.

Daar zijn in den meer engen kring van het plaatselijk-kerkelijk leven mannen, die jaren lang door hun ambtstoewijding tot een wonderlijken steun hunner gemeente geweest zijn, doch van wier naam en wier gaven we slechts lezen in hun doodsbericht.

Ouderlingen, die in hun permanent vacante gemeente, meer en liefdevoller hebben gewerkt, dan menig predikant het zou hebben gedaan of gekund.

Eerbiedwaardig zijn zulke levens, die in de stilte van hun dorp of kleine stad zonder luidruchtigheid arbeidden met hun trouwe, hun klare wijsheid, hun omvattende kennis van het leven van eigen gemeente.

Er zijn echter ook even getrouwe, even scherpzinnige, even toegewijde arbeiders, wier leven God begaafde en gebruikte in wijder kring, en daarom door meerderen worden gemist wanneer zij vallen.

Ds. J. H. Landwehr heeft zulk een ledige plaats in ons kerkelijk leven nagelaten.

Voor eenigen tijd maakte een college de opmerking : „Op de dorpen staan de knappe, in de steden staan de vlotte dominees".

Ik kan dit gezegde niet op zijn waarheid toetsen ; maar in ieder geval was Ds. Landwehr het openbaar bewijs, hoe ook in de stad vlotheid als prediker en knapheid als geleerde gepaard kunnen gaan.

Zoowel om zijn kanselwerk als om zijn heldere catechisatieboeken en zijn bekende kerkgeschiedenis was de emeritus dienaar van Rotterdam bekend en geacht.

In de meerdere vergaderingen der kerken nam hij een beteekenisvolle plaats in. —

Merkwaardig was het stuk, dat wij in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 14 Mei onder de oogen kregen: *Oberammergau en wij.*

Ook in onze kerkelijke bladen is ettelijke jaren geleden de vraag besproken of we, hetzij op de film, hetzij in Oberammergau zelf niet met wijding en stichting de passie van onzen Heiland zouden kunnen bijwonen.

De lezing van genoemd stuk in de N. R. C. speaks volumes over deze vraag.

De schrijver is naar Oberammergau geweest en vertelt zijn bevindingen:

> „Alois Lang (de vertolker van de Christuspartij) is een rijzige, donkere man met zwart haar, een korten, zwarten baard, een prachtig oog en sonore baritonstem, ongeveer 39 jaar oud, ofschoon hij er jonger uitziet. Bovendien is hij... een allervriendelijkst, zachtaardig en innemend mensch, die ons... met groote gewilligheid te woord stond. De arme man werd op dat moment „umschwärmt" door Engelsch sprekende dames, niet zoo jong meer... die in extatische vereering tot hem opzagen of hem volgden met haar bewonderende blikken.

De schrijver voegt er aan toe: „Het tooneeltje is teekenend voor den geest van sensatie en leege ijdelheid, die onder een deel der bezoekers van de passiespelen heerscht."

Inderdaad! zoo zien wij het ook.

Wat hij dan zegt van Langs voorganger is nog veel erger:

> Voor zijn woning stond een file wachtende ladies, die daar wenschten te eten *„to have had supper with Jesu Christ."*

Vreeselijker profanatie van wat ons geloovigen het heiligst is, kan men zich nauwelijks denken.

Het is zeer goed, dat de N. R. C. deze dweperij van overprikkelde zielen ernstig gispt.

Het is alleen jammer, dat zij deze gelegenheid ook benut om enkele onaangenaamheden te richten aan het adres van de Christgeloovigen in het algemeen.

> „De zoogenaamde bewijzen voor het bestaan van een extramundale Godheid bleken niet bestand tegen de critiek der menschelijke rede......
>
> Het aantal ontwikkelden, dat thans nog in vollen ernst en niet alleen met den mond, innig overtuigd is van een scheiding na den lichaamsdood van den mensch tusschen *voor eeuwig* verdoemden en voor eeuwig gezaligden zal niet zoo heel groot meer zijn".

We willen het voor de Godsbewijzen, die voor 't meerendeel niet in Schriftgeloovigen kring maar door menschelijke rede zijn uitgedacht, niet opnemen. Maar over de critiek der menschelijke rede in verband met het bestaan van God moest de schrijver toch eens een lid van het *Kantgesellschaft* vragen.

En wat die ontwikkelden betreft, er zijn momenteel 270 millioen Roomsch-Katholieken. Het is dunkt mij wel wat kras om die bijna allen voor onontwikkeld of anders voor alleen „met den mond overtuigd" te houden van een eeuwig wel of wee.

En in eigen land en daarbuiten zou ik misschien ook nog enkele Protestanten kunnen noemen, die ik zoowel voor tamelijk ontwikkeld als voor ongeveinsd meen te mogen houden, welke van die eeuwige noodzakelijkheid van Jezus' passie in hun ziel overtuigd zijn, even oprecht als ze van het *spel* dier passie een walg hebben.

Te hoog moeten we nooit van den toren blazen.

Ook de dominees laten dit beter na.

Overigens kan eenig besef van stand vooral voor predi-

kanten geen kwaad. Het ambt is in de litteratuur en onder de menschen, waarmee men in aanraking komt, niet zoo meer in eere, dat we als dominees niet voorzichtig moeten zijn om het respect op niet nog lager niveau te brengen.

In het geweldig protest, dat tegen de verdeeling van den Zendtijd in ons vaderland is opgegaan, is het leelijkste en krenkendste woord, dat in de vergaderingen ergens gebezigd werd, gesproken door een predikant.

Dit is zeer te betreuren.

Het is wel gelukkig, dat ook in bladen die het besluit van Minister Reymer afkeurden, over de insinueerende uitdrukkingen van dezen predikant de staf is gebroken ; maar daardoor nog des te meer treedt het onaangename op den voorgrond van het feit, dat het juist een dienaar des Woords was die ze bezigde.

Onzen stand, die uit den aard der zaak sterk onder de critiek der hoorders valt, begunstigt zulk een kwaad gerucht over een zijner leden niet. Dat hij boos was, is geen verontschuldiging : In storm is het beter niet uit te varen. —

De vorige maal zijn we onze Kroniek begonnen met het jubileum te gedenken van een onzer professoren. We mogen er nu mee eindigen. *Prof. van Gelderen* heeft niet alleen een goeden naam onder zijn studenten ; door zijn persoon en arbeid bezit hij ook het respect in den breeden kring van ons kerkelijk leven ; bijzonderlijk onder ons predikanten, die bij hun preeken over Job en over teksten uit Koningen van zijn commentaren dankbaar profijt trekken.

Moge zijn vruchtbaar leven, dat ook ons Geref. Theol. Tijdschrift in talrijke bijdragen ten goede kwam, voor onze kerken nog vele jaren gespaard blijven.

Gladstone heeft eenmaal van het predikambt gezegd : „Naar ik geloof wordt het gewijde ambt, dat eertijds beschouwd werd als een van de hoogste, waaraan een mensch zich toewijden kan, wel verre van te verminderen in gewicht en in waarachtige belofte van innerlijke belooning, van dag

tot dag moeilijker en derhalve ook meer en meer eervol, en meer en meer aantrekkelijk voor edeldenkende karakters".

Het was eervol voor Gladstone er zoo over te denken; maar als dit waar is — en Gladstone verdient geloof — dan is het hoog houden van het ambt bij hen die het bekleeden dure plicht.

Evenzeer verdienen dan echter de professoren, voor wie de *opleiding* tot dit ambt de ideaal en enthousiast opgevatte levenstaak werd, den dank van allen, die nog aan de kerk genoeg verbonden zijn om de bij uitstek gewichtige beteekenis van het predikambt voor het godsdienstig leven te zien.

Z. v. D.

RECENSIEN.

Die katholischen Briefe *erklärt von D. Dr. H. Windisch.* Zweite, stark umgearbeitete Auflage.
Verlag von J. C. B. Mohr. Tübingen. 1930.

Van zijn in 1911 voor het eerst verschenen commentaar op deze brieven, gaf Prof. Dr. H. Windisch nu eene „Neubearbeitung", waarbij echter „de Gesamthaltung in vielem Wesentlichen die alte geblieben" is, *Vorrede*. Met intusschen verschenen werken moest gerekend worden — van mijn werk over de brieven van Petr., Joh. en Jud. droeg Dr. H. Windisch nog geene kennis —, nieuwe parallelen uit joodsche en heidensche schrijvers moesten ingevoegd worden. En omdat de omvang niet aanmerkelijk mocht toenemen, moest vroegere stof daarvoor wijken. De groote kennis en belezenheid van Dr. H. Windisch komen ook in dit werk wederom overal uit. Maar meermalen blijkt evenzeer, dat veeleer critisch geloof, dan onbevooroordeelde wetenschap hem tot zijne conclusies en voorstellingen brengt. Ontkent Dr. H. Windisch nu b.v. de echtheid van Jacobus' brief, S. 36, en is daarvoor ook ééne zijner overwegingen, dat „der gläubige Herrenbruder seinen Volksgenossen nachweislich und natürlich gerade in erster Linie die Messianität seines Bruders gepredigt" heeft, dan ziet hij over het hoofd, dat deze geadresseerden als Christenen die Messianiteit reeds geloovig erkenden. Ook is de gedachte, dat Jacobus, de broeder des Heeren, die een Galileër was, niet zoo goed met het Grieksch op de hoogte geweest kan zijn, bloot hypothese, waar nog wel iets tegen ingebracht kan worden. Eigenaardig moet de eens zoo verworpen allegorie dienst doen, en nog wel in verband met een louter hypothetisch stuk, S. 35. Schrijft Dr. H. Windisch,

dat Jacobus eene „vulgär intellektualistische" opvatting van het geloof deelt, S. 20, dan laat hij niet tot zijn recht komen, dat toch het geheele betoog in Jac. 2 : 14—26 tegen zulk eene meening opkomt, en de geaardheid des waren geloofs als eene levenwekkende, werkzaammakende kracht doet kennen. Meent hij, dat wanneer de geadresseerden Jodenchristenen geweest waren, de beperking tot *geloovige* Joden wel in 1 : 1 uitdrukking gevonden zou hebben, dan rekent hij er niet genoeg mede, dat reeds de beginwoorden van dat vers vanzelf aan de geadresseerden als Christenen doen denken, en dat voorts de overbrenger van dit schrijven wel weten kon, waar hij het heenbrengen moest. „In einem echten Brief des Herrenbruders bleibt die Adresse immer rätselhaft und unklar. Begreiflich ist sie nur in einem *Pseudegrigraphon"*, S. 5. Men mag echter vragen, wat er aldus begrijpelijk en helder wordt? Is het wel iets anders, dan dat men aldus een denkbeeldig iemand heeft, op wiens rekening men allerlei onwaarheid schrijven, en moeilijkheden stellen kan, zonder ze daardoor metterdaad op te lossen? „Dass die Blutverwandtschaft mit Jesus unterdrückt ist, spricht für späteren und für nichtpalästinischen Ursprung des Briefes" van Judas, S 38. Doch moest bescheidenheid niet vanzelf over die verwantschap doen zwijgen, en dat te meer, omdat zij in de eigenlijke verhouding tot den Heere niet van waarde is? Vgl. Marc. 3 : 33—35. Dr. H. Windisch heeft ook in deze uitgave groote waarde gehecht aan „das sprach- und religionsgeschichtliche Vergleichsmaterial", *Vorrede*. Nu heeft dat zeer zeker zijne beteekenis. Maar er ligt ook een gevaar in, n.m.l. dat het onderscheid niet scherp genoeg in het oog gevat wordt, en er te weinig getracht wordt, een tekst op zichzelven en uit het verband te verklaren, en te veel naar wat van elders wordt aangevoerd, als ware er wellicht niet een diep verschil naar het wezen. Zoo blijkt b.v. vooral uit het zeggen „door begeerlijkheid", in II Petr. 1 : 4, vgl. 2 : 10, 18 ; 3 : 3, en uit het verband, dat daar bepaald aan het verderf der zonde gedacht wordt, en andererzijds aan reinheid, heiligheid, Godsvrucht,

en niet maar sprake is van vergankelijkheid. Hoewel nu het S. 85 van Plato bijgebrachte citaat spreekt van „rechtvaardig en heilig", brengt toch de bijvoeging „met verstand" daar in eene andere gedachtensfeer. En vooral de aangehaalde woorden van Philo, die eigenlijk het lichaam met zijne behoeften als het verkeerde, als eene gevangenis, voorstellen, en waarbij het dus eene tegenstelling geldt van geest en stof. „Die Fahrt in das Geistergefängnis fällt somit in die Zeit zwischen Tod und Auferstehung Christi", S. 71, is toch geene conclusie, die overeenstemt met de woorden van I Petr. 3 : 19. En van „Analogie an der Höllenfahrt der babylonischen Istar und ihrer Erlösung durch Asusunâmir... sowie an der Hadesfahrten der griechischen Mysteriën", zoodat we in I Petr. 3 : 19, alsook in Hand. 2 : 27 ; Rom. 10 : 7 ; Eph. 4 : 9 ; Openb. 1 : 18, zouden hebben „ein originell umgearbeitetes Stück der auf Jesus übertragenen, antiken Erlösermythologie", S. 71, kan dan ook, wanneer we goede acht geven op wat in die Schriftplaatsen staat, geene sprake zijn. Wordt S. 75, bij I Petr. 4 : 6, gezegd : „Die Hörer der Hadespredigt (s. zu 3 : 19 f.) sind also hier *alle* Hadesbewohner", dan wordt daar over het hoofd gezien, dat wie daar *dooden* genoemd worden, toch blijkbaar als *nog niet gestorvenen* bij die prediking gedacht worden, omdat het daar genoemde doel dier prediking veronderstelt, dat zij *daarna* nog sterven moesten. Heet het bij II Petr. 1 : 18 : „Aus dem unbestimmten Berg der Synoptiker ist jetzt „der heilige Berg" geworden", S. 91, dan schijnt niet gerekend te zijn met het gebruik van heilig in het Oude Testament, dat als vanzelf den berg der verheerlijking als heiligen berg kon doen aanduiden vanwege de heerlijke Godsdaad daarop, vgl. Ex. 3 : 5 ; 29 : 31 e. v. a.

Duidelijk blijkt het ook wederom uit dezen omgewerkten Commentaar van Dr. H. Windisch, dat „onbevooroordeelde wetenschap" niet bestaat, en dat de „Strenge *Scheidung* zwischen historischer und theologischer Exegese", zooals Dr. H. Windisch ze als zijn program noemt, *Der Sinn der Berg-*

predigt, S. 119, ook door hem zelven niet uitgevoerd kan worden. Beheerschende factor bij de uitlegging der Heilige Schrift blijkt ook hier weer het Schriftgeloof van den exegeet, hoe rijk aan kennis en bekwaam hij ook mag wezen. Van de hoogste beteekenis wordt dan natuurlijk de vraag, of dat geloof het rechte is, en metterdaad beanwoordt aan de werkelijkheid.

S. GREIJDANUS.

Toelichting op Deel I van den Leiddraad Maatschappelijke Onderwerpen. (Algemeene beginselen).

Uitgave van het Bondsbestuur te Amersfoort. 1930.

De Bewerker dezer uitgave schrijft in zijn *Woord Vooraf:* „Het uitgeven van een toelichting op den leidraad Maatschappelijke Onderwerpen was vroeger *niet* noodig, maar is den laatsten tijd noodig *geworden,* doordat tal van bronnen, in de lectuuropgave onder elk hoofdstuk genoemd, uitverkocht raakten en door de inleiders niet meer geraadpleegd konden worden". Daarmede is het verschijnen van dit werk, dat op ruim twee en een half honderd pagina's hoofdzakelijk citaten of korte samenvattingen van breedere beschouwingen over bepaalde punten in die bedoelde bronnen geeft, gemotiveerd. En betreffende het doel wordt gezegd: „De bedoeling van deze uitgave is, dat het gebruik onzer *groote* bronnen, onzer *echte* bronnen, onzer *kostbare* bronnen — voor zoover ze dan nog in den handel zijn — in plaats van *nagelaten,* door het lezen hiervan zal worden *bevorderd".* Dat doel is voortreffelijk. En de inhoud biedt veel uitnemends. Tal en tal van onderwerpen op maatschappelijk terrein worden besproken, en daaromtrent wordt beknopt, in letterlijke aanhaling, of in korte weergave, medegedeeld, wat er over geschreven werd door Dr. A .Kuyper Sr., Prof. Mr. D. P. D. Fabius, Dr. H. Bavinck, Prof. Mr. P. A. Diepenhorst, Ds. J. C. Sikkel, Ds. J. J. Knap, en vele anderen, vooral binnen-,

maar ook buitenlands. Hun namen vindt men opgegeven blz. 273—274. En de onderwerpen blz. 265—272, alsook blz. 275—278. Zulk een werk is voor onze jongelingen zeer geschikt om met de vele en velerlei vragen op maatschappelijk gebied eenigszins bekend te worden, en te weten te komen, welke verschillende beschouwingen daaromtrent heerschen, en welke de hoofdlijnen zijn, door onze voormannen op dat terrein getrokken of aangewezen.

Het komt dan echter, zooals de Bewerker ook zelf te kennen geeft, aan op een bestudeeren en verwerken, om ook, zoo mogelijk, de bedoelde werken zelf in hun geheel over een bepaald punt te lezen. Ook moet men zich natuurlijk wachten, zulk een werk te beschouwen als een soort dogmatiek, en zijne uitspraken te nemen als nu in alles de zuivere en volle waarheid uit te drukken, die onvoorwaardelijk aanvaard moesten worden. S. GREIJDANUS.

Catechisme pour adultes. II. *Les institutions* par L. Coulanges.
Les Editions Rieder. Paris. 1930.

Dit werkje is een vervolg op dat, besproken in het December-nummer van dit tijdschrift van het vorige jaar, blz. 358 v. Nu worden behandeld het Pausschap, de Sacramenten, de Aflaten, het Kerkelijk célibaat, de Eeredienst, van welker historische ontwikkeling schetsen gegeven worden. Het gaat wederom speciaal tegen Pausdom en Roomsche Kerk, maar daarin tevens tegen Christendom en Kerk als zoodanig. Matth. 16 : 18 is onecht, eerst na 140, naar de eveneens onechte teksten Gal. 1 : 15 en II Cor. 11 : 28, en daartegenover, gevormd en ingevoegd, p. 10—12 ; Petrus is nooit te Rome geweest, p. 13 ; I *Clem.* werd eerst omstreeks 150 geschreven, p. 18. Over deze beide laatste punten oordeelt echter ook een man als A. von Harnack gansch anders ; vgl. zijn *Das Schreiben der römischen Kirche an die korinthische aus der Zeit Domitians*, 1929, S. 49 f.f., S. 107.

S. GREIJDANUS.

Op de rots door *Benjamin Vallotton,* uit het Fransch vertaald door *W. J. Goedbloed,* emer.-pred. te Maarssen.
J. H. Kok, Kampen, 1930.

In de voorrede zegt de vertaler o.a. : „'t Boek pakte mij al dadelijk, toen ik nog maar enkele pagina's gelezen had. 't Schetst zoo levendig het leven in een Waldenzen-vallei in Savoye, gedurende het 2e kwart of het begin van de 2e helft der 19e eeuw. De handel en wandel van een gezeten Waldenzisch huisgezin temidden van zijn omgeving...... dat is het wat Benjamin Vallotton in zijn schilderachtig en kernachtig Fransch op schrift gebracht heeft".

Het is dus een belangrijk gegeven, dat hier behandeld wordt. En de schrijver doet het zoo, dat we hier eene waardevolle aanwinst hebben voor onze Christelijke litteratuur. Er gaat van de beschrijving van het leven dezer eenvoudigen met hun sober bestaan, maar rijke geestelijke traditie, een verheffende en bezielende kracht uit.

Zoo heeft Ds. Goedbloed een verdienstelijk werk gedaan door dit boek voor het Nederlandsche publiek toegankelijk te maken. Hij deed dit in eene vertaling, die m. i. met groote zorg bewerkt en uitnemend geslaagd is ; men leest het boek, als ware het zóó in het Nederlandsch geschreven.

RIDDERBOS.

Die Schätzung des Quirinius bei Flavius Josephus. Von *Dr. W. Lodder,* Bussum.
Verlag von Dörffling & Franke. Leipzig. 1930.

Eens stond vrijwel de geheele geleerde wereld afwijzend tegenover Lucas' bericht over de beschrijving, Luc. 2 : 1—5. Dat ware geheel onhistorisch. E. Schürer bracht er vijf voorname bezwaren tegen in. Eén daarvan was, dat Josephus niets van een romeinschen census in Palestina ten tijde van

Herodes weet, maar veelmeer van den census van 7 n. Chr. spreekt als van iets nieuws en ongehoords. Allengs echter is men door verschillende vondsten in zijne opinie aan het wankelen geraakt. Nog in het vorige jaar schreef E. Klostermann: „Jedenfalls aber ist nach W. Webers Urteil eine neue Untersuchung des ganzen Fragenkomplexes auf Grund des heute zur Verfügung stehenden Materials...... notwendig geworden", *Das Lukasevangelium,* 2e Aufl. S. 34. Vooral W. M. Ramsay heeft in dezen uitnemend werk verricht. Nu heeft Dr. W. Lodder in zijne boven genoemde verdienstelijke studie een onderdeel dezer strijdvraag behandeld, en wel wat de juistheid en betrouwbaarheid van Josephus' mededeelingen te dezer zake betreft. Reeds Th. Zahn had in zijn werken het ongerechtvaardigde van een blind vertrouwen op Josephus' uitspraken betoogd. Dr. W. Lodder tracht nu op aannemelijke wijze in het licht te stellen, dat Josephus met betrekking tot deze zaak verschillende bronnen heeft gebruikt en in zijn werken opgenomen, soms verwarde en onjuiste berichten geeft, en dat er, bij herstelling der door hem gemaakte fouten, van geen strijd met Lucas' bericht sprake is. Bij het : als Cyrenius over Syrië stadhouder was, aus Luk. 2, 2 haben wir also an die Periode 9 bis 4 v. Chr. zu denken, S 95.

S. GREIJDANUS.

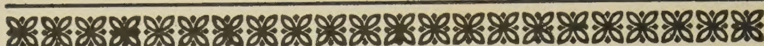
Jezus de Christus. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen op Zaterdag 1 Maart 1930. Door *Dr. J. Th. Ubbink.*
J. B. Wolters. Groningen, den Haag, 1930.

Deze rede geeft een positief geluid. Zij wil niet weten van eene scheiding tusschen Jezus en den Christus, maar Jezus is de Christus, blz. 29 v.v. „De vraag „wie was Jezus" kan inderdaad door bloot historisch onderzoek niet beantwoord worden", blz. 23. „Persoonlijk heb ik den indruk, dat er geen

reden is om de documenten voor de kennis van Jezus onbetrouwbaar te achten. Het staat integendeel zoo : wie het bovennatuurlijke in Jezus niet aanvaardt, moet de bronnen zijn vertrouwen onthouden, omdat zij voor hem onaannemelijke gegevens bevatten" blz. 28 v. De vraag is echter, waarop deze indruk rust. Het verband of de verhouding tusschen geloof en historisch onderzoek wordt niet duidelijk aangegeven. De betrouwbaarheid van het N. T.isch getuigenis mag toch niet genomen worden „in den zin van woordelijke onfeilbaarheid — 'n Joodsch begrip, door de Kerk nooit gesanctioneerd", blz. 28. Dus is niet het zelfgetuigenis der Nieuwtestamentische geschriften grondslag en uitgangspunt. Het geloof behoort „het onderzoek vrijheid van beweing te laten", al behoeft het niet voor elk resultaat, dat het aan 't wankelen heet te brengen, te bukken, blz. 7. Moet het geloof aan de waarheid van het Nieuwtestamentisch getuigenis aangaande den Heere Christus dus ten slotte toch rusten op historisch onderzoek ? Hoe kan het dan echter ooit absoluut vaststaan ?

Ook erkent Prof. Dr. J. Th. Ubbink, dat onze Heiland de overtuiging had van *Christos pathêtos,* een lijdende en stervende Messias te zijn, „die met Zijn leven den dood der menschheid overwinnen zou," blz. 31. Is dat bedoeld als terzijschuiving van Christus' zoendood als „satisfactio vicaria", niettegenstaande de aangehaalde teksten, Marc. 10 : 45 ; 14 : 24 ; Joh. 6 : 51, die juist van 's Heeren levens*overgave in den dood* spreken ? Eigenaardig ook, dat Dr. J. Th. Ubbink daar wel Jesaja en de Psalmen uitdrukkelijk noemt, uit welke de Heere Zijne roeping aflas, maar niet den ceremonieelen dienst en het offer bij Israël.

S. GREIJDANUS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. J. Th. Ubbink. Jezus de Christus.
Groningen. J. B. Wolters 1930.
J. H. Scheps. Rooms Recht of Nederlandsch Recht ?
Amsterdam (Z.) Rustenburgerstr. 153^2.
A. C. J. Commissaris. Van toen wij vrij werden.
Groningen. J. B. Wolters 1929.
Dr. J. Ridderbos. Het Godswoord der profeten I.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
J. Gresham Machen. The virgin birth of christ.
New-York. Harper & Brothers 1930.
K. Schilder. Christus in den doorgang van zijn lijden.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
Catalogus van W. D. Meinema. Delft.
Dr. G. Smit. Ruth, Ester en Klaagliederen. Tekst en Uitleg.
Groningen. J. B. Wolters Uitg. Maatschappij 1930.
L. Coulange. Le Catéchisme pour adultes II.
Paris. Les éditions Rieder. 1930.
Handboek ten dienste van de Geref. kerken in Ned.-Indië 1930.
Kediri. N. V. Kedirische Snelpersdrukkerij 1930.
H. W. M. Hupkes en *P. G. Valentijn.* Tot den vollen dag.
Kollum. T. Banda 1930.
D. Dr. W. Vollrath. Das Augsburger Bekenntnis am seine Bedeutung für die Gegenwart.
Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung 1930.
Vox Theologica afl. 2.
Assen. Van Gorcum & Co. 1930.
Dr. H. Windisch. Die Katholischen Briefe.
Tübignen. J. C. B. Mohr. 1930.